

דלא נגררו בתריה

ועד טוב
גבעת שמואל
קונטרס סא
שבט תשפ"ה

בס"ד

ועד טוב' הינה חבורת לומדים שנפגשת מפעם לפעם ללבן סוגיא למדנית, לאחר שעמלו עליה כל אחד בלימודו שלו. במיפגש המשותף מתלבנים הדברים ב'מלחמתה של תורה'.

חז"ל תקנו תקנות להוציא משיטת הצדוקים¹ ואף מצאנו שיש הלכות שאין לאומרם בפני עם הארץ שמא יקלו (עיין מנחות צט; נדרים מט.) וכן יש הנהגות שנאמרו לתלמידים אבל לא בפירקא שנקבצו כל העם (תענית כו:). ולקמן נדון האם בכוחו של חכם שלא לקבל הלכה נכונה, רק כדי שלא יגררו אחרי אומרה².

בשם חבורת הלומדים
רפאל שטרן

חבורת לומדי סוגיא זו:

הרב יגאל בלאייש
הרב נח ליפשיץ
הרב צבי צוריאלי
הרב יצחק קראוס
הרב שלמה רבינוביץ

¹ כגון, משנה פרה פרק ג' משנה ג' ז' ועוד תקנות רבות. האם חיישינן כיום לצדוקים ? עיין לבוש סימן תצ"ד ג', ירושת משפט עמ' 1001. והרמב"ם במו"נ כתב שמצוות רבות של תורה באו כנגד ע"ז, ואכמ"ל.

² גמ' שבת כא: "אמר רבנן קמיה דאביי משמיה דרבי ירמיה, ולא קיבלה (רש"י: שלא חשבו לסמוך על דבריו). כי אתא רבין, אמר רבנן קמיה דאביי משמיה דרבי יוחנן, וקיבלה. אמר אי זכאי גמירתי לשמעתי מעיקרא...". כלומר פעמים שמועה נכונה לא זוכה להתקבל, אולם לא נאמר בגמ' הטעם.

תוכן העניינים

- 4 - מניעת העלאת מחיר
- 6 - הוא מטמא והם מטהרים
- 12 - לאחר פטירתו של רבי אליעזר החזיר רבי יהושע את הדבר ליושנו
- 16 - גוהא גוהא

מניעת העלאת מחיר

א. משנה, כריתות פרק א' משנה ז' / גמ' כריתות ח.

האשה שיש עליה... חמש לידות ודאות חמש זיבות ודאות מביאה קרבן אחד ואוכלת בזבחים והשאר עליה חובה. מעשה שעמדו קינים בירושלים בדינרי זהב אמר רבן שמעון בן גמליאל המעון הזה לא אלין הלילה עד שיחו בדינרין נכנס לבית דין ולימד³ האשה שיש עליה חמש לידות ודאות חמש זיבות ודאות מביאה קרבן אחד ואוכלת בזבחים ואין השאר עליה חובה⁴, ועמדו קינים בו ביום ברבעתים⁵.

עקב התייקרות הקינים, רשב"ג פסק הלכה מחודשת, שאין חיוב להביא קן על כל לידה ולידה אלא די בקן אחד בלבד, ובמשנה לא נאמר שיש תנא שסובר כך ורשב"ג נסמך עליו, אלא הוא עצמו פסק כן מחמת המחיר

³ עיין לקמן שהפירוש הוא שהורה כך למעשה. ולולי דבריהם היה מקום לומר "נכנס לבית דין ולימד" ולא הכריע כך למעשה, שהרי כדי שהכרעת בית דין תהיה תקפה אין די בלימוד אלא בהוראה למעשה וכמבואר בגמ' הוריות דף ב. : "אמר שמואל, לעולם אין ב"ד חייבין עד שיאמרו להם מותרין אתם. רב דימי מנהרדעא אמר : עד שיאמרו להם מותרין אתם לעשות ; מ"ט ? לפי שלא נגמרה הוראה". עצם העובדה שכך לימד כבר הורידה את המחיר מחשש שמא יורו כך בית דין למעשה, וצ"ע.

⁴ האם לאחר שתיקן, יכולה אשה שרוצה בכך להביא גם את השאר או שעתה זו הבאת חולין למקדש ? המג"א באו"ח סימן רמ"ב ס"ק א' הביא מתשובת הצ"צ (הקדמון) סימן כ"ח, שאם העלו הערלים את מחיר הדגים, ניתן לתקן שלא יקנו דגים לכבוד שבת וראיה מסוגייתנו אולם החת"ס בהגהותיו שם כתב : "...דהתם לא דסבירא ליה לאסור, אלא שאין השאר עליו חובה ומכל מקום אם תרצה תביא גם השאר, ומסתמא כן עשו אחר שהוולו הקינים. מה שאין כן אם עבר השבת בלא דגים אינו יכול לתקן". כלומר, רשב"ג לא אסר להביא שאר הקינים. אמנם מדברי הצ"צ נראה שלמד שאין להביא את שאר הקינים, ובנידון של רשב"ג היה חשש של אכילת קדשים בטומאה משא"כ כאן.

⁵ בגמ' בסוכה לד : "אמר רב יהודה אמר שמואל, הלכה כרבי טרפון. ואזדא שמואל לטעמיה, דאמר להו שמואל להנהו דמזבני אסא : אשוו וזבינו, ואי לא דרישנא לכו כרבי טרפון...". ובפסחים דף ל. : "אמר רב : קדירות בפסח ישברו. ואמאי ? לשהינהו אחר הפסח, וליעבד בהו שלא במינו ? - גזירה דילמא אתו למיעבד בהו במינו. ושמואל אמר : לא ישברו, אבל משהי להו לאחר זמנו, ועביד בהו בין במינו בין שלא במינו. ואזדא שמואל לטעמיה, דאמר שמואל להנהו דמזבני כנדי, אשוו וזבינו אכנדיכי, ואי לא - דרשינא לכו כרבי שמעון. ולידרוש להו, דהא שמואל כרבי שמעון סבירא ליה ? אתריה דרב הוח". אמנם בשני מקרים אלו לא היתה הוראה בפועל אלא איום בלבד, משא"כ בנידון של רשב"ג. ועיין בתוס' סוכה לד : ד"ה "ולדרוש" האם אימו של שמואל היה ברבר שכן סבר הלכה למעשה.

הגבוהה⁶. וכתב רש"י בכריתות ח. ד"ה "נכנס" בטעמו ונימוקו של רשב"ג:

אף על פי שהיקל על דברי תורה עת לעשות לה' הוא⁷, שאלמלי לא ימצאו, יחדלו מלהביא אפילו אחד ויאכלו בקדשים בטומאת הגוף⁸.

ולמדנו מדברי רש"י שכדי למנוע אכילת קדשים בטומאת הגוף מחמת התייקרות המחיר - ניתן להקל מדברי תורה, מהטעם של עת לעשות לה'⁹. אמנם, יש לעיין האם ניתן ללמוד מרשב"ג שהיה נשיא הסנהדרין בישראל בזמן המקדש (קודם החורבן)¹⁰ וכח סמכותו גדול לקבוע "עת לעשות לה'", לאחרים שאינם כמותו¹¹.

⁶ אמנם עיין שיטת ר"ע שם בגמ' דף ח. לפי ההסבר המדמה נידו"ד לטבילה – שטבילה אחת מועילה גם למי שנשטמא פעמים רבות (ולא כמו קרבן חטאת שיש להביא על כל חטא וחטא) ועי"ש במסקנת הגמ', ועיין רשב"ם ב"ב דף קסו. ד"ה "ואין השאר" שתלה את דברי רשב"ג בשיטת רבי עקיבא, כלומר שרשב"ג הכריע שלא כשיטה שבמשנה וסמך על רבי עקיבא מחמת עליית המחיר. (וע"ע קונטרס "כדאי הוא רבי פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק", ועד טוב, מרחשון תשפ"ה). ועיין תוס' ב"ב קסו. ד"ה "נכנס" ובבאר שבע והערות לנר בכריתות שם, ובתפא"י על המשנה בכריתות פ"א משנה ז' בבוזע ס"ק ד'.

⁷ עיין הערה 23.

⁸ בספר יד כהן עמ"ס כריתות כאן ציין לדברי פירוש המשנה לרמב"ם בגיטין פרק ד' משנה ט': "וכבר ביארנו בכמה מקומות בסדר זרעים שכלל הוא אצלינו אין קנין לגוי בארץ ישראל להפקיע מן המעשרות, ולפיכך הקונה מן הגוי יביא מן התורה. וכאשר ראו חכמים שהיו מעלין את דמיה כדי לקנותה מן הגוים התקינו שהקונה מן הגוי לא יביא בכורים כדי שיראו שכבר פחתה קדושתה ולא ישתדלו לקנותה מהם, וכאשר ראו שהדוחק מביאם לידי כך, ודבר זה גורם שתשאר בידי הגוים ותשתקע בידם, התקינו שהקונה ממנו יביא כדי שידע שאין קנין גוי בארץ ישראל קנין גמור, וישתדל לפדות אותה השדה מידו שהרי יש בה קדושה וחובת מתנות".

⁹ עיין הערה 6 בדברי מפרשים שלא נקטו כשיטת רש"י. ויל"ע האם חולקים עליו במהות הדבר שאי להתיר משום עת לעשות לה' במקרה זה או שאין מחלוקת על יסודו של רש"י, ומחלוקתם היא על ביאור המציאות במקרה זה. ובפירוש המשנה לרמב"ם מהד' הרב קפאח בכריתות פרק א' משנה ז' כתב שאין הלכה כרשב"ג, ויל"ע האם כוונתו לומר שאין לנהוג בהיתר של עת לעשות לה' במקרה זה, וקצ"ע.

¹⁰ עיין שבת טו. ורש"י שם, תפא"י כריתות פרק א' אות ס"ה.

¹¹ כפות תמרים סוכה לד': "י"ל דאינו יכול להקל משום עת לעשות לה' אלא גדול הדור שאין למעלה הימנו כגון רשב"ג שהיה נשיא אבל מי שאינו נשיא אינו יכול להקל". ועי"ש עוד.

הוא מטמא והם מטהרים

ב. בגמ' ברכות סג:-- סד. מובא מעשה בחנינא בן אחי רבי יהושע שהיה מעבר שנים וקובע חדשים בחו"ל וחכמי א"י נקטו שהוא נוהג לא כהוגן ושיגרו לו שני ת"ח מא"י, וכך התנהל הדיון ביניהם בבית המדרש¹²:

שגרו אחריו שני תלמידי חכמים רבי יוסי בן כיפר ובן בנו של זכריה בן קבוטל... התחיל הוא מטמא והם מטהרים, הוא אוסר והם מתירים... אמר להם: מפני מה אני מטמא ואתם מטהרים, אני אוסר ואתם מתירים? אמרו לו, מפני שאתה מעבר שנים וקובע חדשים בחוץ לארץ. אמר להם, והלא עקיבא בן יוסף היה מעבר שנים וקובע חדשים בחוץ לארץ? אמרו לו, הנח רבי עקיבא, שלא הניח כמותו בארץ ישראל.

אמר להם, אף אני לא הנחתי כמותי בארץ ישראל. אמרו לו, גדיים שהנחת נעשו תישים בעלי קרנים, והם שגרונו אצלך. וכן אמרו לנו, לכו ואמרו לו בשמנו, אם שומע מוטב, ואם לאו יהא בנדוי. ואמרו לאחינו שבגולה, אם שומעין מוטב, ואם לאו יעלו להר, אחיה יבנה מזבח, חנינא ינגן בכנור, ויכפרו כולם ויאמרו, אין להם חלק באלקי ישראל. מיד געו כל העם בבכיה ואמרו חס ושלום, יש לנו חלק באלקי ישראל. וכל כך למה? משום שנאמר כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים.

¹² תחילת המעשה: "אמר רב ספרא, רבי אבהו הוה משתעי, כשירד חנינא בן אחי רבי יהושע לגולה היה מעבר שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ. שגרו אחריו שני תלמידי חכמים רבי יוסי בן כיפר ובן בנו של זכריה בן קבוטל. כיון שראה אותם, אמר להם למה באתם? אמרו ליה ללמוד תורה באנו. הכריז [עליהם], אנשים הללו גדולי הדור הם, ואבותיהם שמשו בבית המקדש, כאותה ששנינו, זכריה בן קבוטל אומר: הרבה פעמים קריתי לפניו בספר דניאל".

בשלמא הוא מטהר והם מטמאין לחומרא, אלא הוא מטמא והם מטהרין, היכי הוי והא תניא: חכם שטמא אין חברו רשאי לטהר, אסר אין חברו רשאי להתיר¹³? קסברי, כי היכי דלא נגררו בתריה¹⁴.

ולקמן כמה שיטות בביאור המעשה.

ג. בשו"ת חת"ס חלק ז' סימן כ"ז ביאר שהכרעת ההלכה שלהם לא היתה בענין אחר שאינו קשור ללוח השנה, אלא תוצאה ממחלוקתם איתו לגבי קביעת הלוח. מדברי החת"ס נראה, שקביעותיו של חנינא בן אחי ר' יהושע ביחס ללוח, היו שונות משל בית דין בירושלים, והיו לכך השלכות בדין בהלכות טומאה וטהרה ואיסור והיתר, ומבאר:

התחיל הוא מטמא, היינו בן ט' שנים ויום א' שראה קרי ולפי חשבוננו ה' בן ט' שנים ויום א' ולפי חשבון עיבור שנים שלהם לא ה' בן ט' שנים ויום א' ואינו מטמא... וכן הוא אוסר והם מתירים בנטיעה של ערלה ורבעי, לפי חשבוננו היה עדיין שני ערלה ולחשבונם כבר עברו ג' שנים. ולפי' כיון דבאה פליגי, הוה טועה בדבר משנה ממש דלפי שהגדיים נעשו תיישים הרי פשוט דאין מעברין שנים בחו"ל כי מציון תצא תורה ושפיר היו יכולים לטהר ולהתיר, רק משום כבודו של חכם ולזה יועיל תירוץ הש"ס דלא לגררי אבתריה¹⁵.

כלומר, דין חכם שטמא וכו' שאין לפקפק על פסיקתו, אמור לחול אפילו על טעות בדבר משנה¹⁶ ולכן לא הם לא אמורים להכריע כנגדו (במקומו

¹³ עיין רש"ש ועינייים למשפט כאן בביאור כלל זה.

¹⁴ בירושלמי כתובות פרק ב' הלכה ו': "...אמרין לשמעון בר בא איטפל בקריבתך נסב לקדמיתא ומיתת לתניינא ומיתת למה בגין דשקרון חס ושלום לא שקרון אלא מן חטאת דחנינא בן אחי רבי יהושע שעובר את השנה בחוצה לארץ". ופירש קרבן העדה שהן היו מזרכו של חנינא ונענשו בגינו (וצ"ע והרי אין הקב"ה פוקד עוון אבות על בנים), ועיין עלי תמר שם.

¹⁵ עיין הערה 35 שכאשר מדובר באדם לא ראוי, קיים גם חילול השם בשמיעת תורה מפיו.

¹⁶ עיין לקמן בדברי הרמ"ע מפאנו באות ה'.

ובבית המדרש בפני הציבור), אולם כדי שלא יגררו אחריו בקביעותיו בלוח השנה הם לא קיימו את דין 'חכם שטימא' ופסקו שלא כדבריו. וכמובן, פסיקתם היתה פסיקת אמת על פי שיטתם שלהם.

ד. הגרי"א¹⁷ הרצוג זצ"ל בפסקים וכתבים חלק ב' סימן ס"ג (על דברי המצפה אריה תניינא י'), ביאר¹⁷:

ואל תביא ראייה מברכות סג: ... (שאין הכוונה שטיהרו מה שבאמת היה ראוי לדעתם להיות טמא על פי הדין), שהרי אין הגמ' מקשה עליהם אלא מחכם שטימא... ולא איך טיהרו את הטמא, שמע מינה, שלדעתם היה באמת טהור, אבל היו נמנעים מזה משום חכם שטימא, אך עשו זאת כי היא דלא ליגררו בתריה.

ומי שפירש אחרת טעה בפשט הגמ', ואין מכאן ראייה שעוקרין דבר תורה בקום ועשה כדי לעצור התפשטות של שיטה אפיקורסית או סכנה אחרת לאחדות היהדות...

כלומר, פסיקתם של רבי יוסי בן כיפר ובן בנו של זכריה בן קבוטל, היתה פסיקת אמת - על פי שיטתם, לא בענין שקשור ללוח השנה (כדברי החת"ס) אלא בעניינים אחרים, ולולי שלא רצו שיגררו אחרי חנינא אחי בן בן רבי יהושע, לא היו אומרים את שיטתם כדי לא לעבור על דין 'חכם שטימא'¹⁸.

ה. אמנם, יש שפירשו ששני חכמי א"י הללו, אכן פסקו פסק שהם ידעו שהוא

¹⁷ עיין גם בספרו תחוקה לישראל חלק ב' עמ' 120.

¹⁸ וכן היא גם שיטת שו"ת מהרי"א ענזיל עמ' ק"ב ד"ה "ומה שעלה". ובהגהות יעבץ בסוגייתנו כתב: "כי היכי דלא נגררו בתריה. נ"ב משום מיגדר מילתא התירו והקילו וסמכו אגמריהו או על דעת עצמם להקל ולחלוק עליו. מה שלא היו רשאים לעשות זולת זה אפילו להחמיר כמ"ש בס"ד במק"א ובשו"ת אמ"ה ז"ל אבל ח"ו לא התירו מה שפשט אסורו".

אינו אמיתי וזאת כדי שלא יגררו אחרי חנינא בן אחי רבי יהושע בפסקותיו
בענין לוח השנה. וכתב בחידושי רבי ידידיה טיאה וויל, נידה ז :

...וכן מוכח משלחי ברכות דף ס"ג ע"ב דהוא מטהר והן מטמאין הוא
מטמא והן מטהרין כי היכי דלא נגרא אבתריה, הרי משום מלתא
יכולין להתיר מה שאסור ומכ"ש איפכא...

וכתב המהרש"א בברכות סג. בחידושי אגדות :

...דהראו לו מיעקרא, אם לא ישגיח בדבריהם יוכלו הם לסתור
דבריו אף בדבר שאינו אמת, כדמשמע שלא היו הם מטהרין אלא
לסתור דבריו¹⁹.

וכך גם דייק בעיניים למשפט בסוגייתנו מדברי תשובת הרמ"ע מפאנו סימן
ק"ח :

עיין שו"ת רמ"ע מפאנו (סו"ס קח) מכאן שיכולים להתיר האיסור
משום כך אף שאינו נכון²⁰.

¹⁹ בהקדמת עין התכלת (האדמו"ר מראדזין) כתב שהישישים המכירים עוד אדם מהיותו נער צעיר, קשה להם לקבל שהנער נעשה גדול ובר הכי, וראייתו מהנידון שפנינו: "ומשמע מזה שזה דברי שאי אפשר כלל שיקבל מהם שנתגדלו יותר ממנו או כמוהו... עד שלא בחנו בזה כלל וסמכו לכתחילה לטהר את הטמא ולהתיר את האסור משום מיגדר מילא כי היכי דלא ניגררו בתריה... כי באמת היו מתירים אף איסורים גמורים... וכמו שמבואר במהרש"א..."

²⁰ הלכה היא שס"ת שכתבו אפיקורס ישראל שורפין אותו עם האזכרות שבו: "ומצוה לשוררו כדי שלא להניח שם לאפיקורסים" (רמב"ם פרק ו' מיסודי התורה הלכה ח'), וכתב בשו"ת בנין עולם יו"ד ס"ג, שכיון שלא נכתב בכוונה, אין בו איסור מחיקה מן התורה אבל יש בו איסור דרבנן שנראה כמוחק את השם, והותר איסור זה כדי למחות את זכרם. ועיין אג"מ או"ח חלק ב' סימן נ' וצ"א חלק ג' סימן א'.

ובגמ' ע"ז דף לה: "אמר להו רבא, ואיתימא רב נחמן בר יצחק: לא תשתעו מיניה דאיבו דקאכיל לחמא דארמאי". כלומר אין ללמוד תורה ממי שמזלזל בתקנת חכמים שלא לאכול פת נכרים, ויש לעיין האם זה דין פסוק וכך לגבי כל מי שעובר על תקנת חכמים או במקום פרוץ וכדו' שיש צורך להימנע.

וכתב בשו"ת האלף לך שלמה יו"ד סימן רנ"ז: "והנה מ"ש על ספר הגיון בשם הכותב בעין יעקב ששכחו המה ראו ראייה אחת ואני רואה ב' ראיות בהצל"ח על ברכות בדף ע"ג עיין שם מ"ש ע"ז ודבריו נכוננו מאוד דודאי הכל תלוי לפי ערך הזמן והרי אמרו חז"ל בש"ס דאר"ב לא תשתעי משמיה דאיבו דאכל פתא דארמאי ופרש"י שלא תאמרו הלכה משמו והרי במשנה דאבות אומר בשם אלישע בן אבויה אומר והוא אחר ולמה אומר הלכה בשמו בע"כ דתלוי בערך הזמן דלפי הזמן הוי ראוי לגזור ולהתרחק אפילו מחוטא עון קל לאכול פת נכרי היכי דהוי למגדר מלחא לצורך שעה ולכך בודאי ללמוד הדקדוק או הגיון כימים הראשונים שלא אחזו בו המתפלספי והפוקרי ודאי הוי ראוי ללמוד אך כעת שהם אחזו בו ראוי להתרחק מהם כמטחוי קשת כמ"ש חז"ל סחור סחור לכרמא לא תקרב ולא עדיף ממצבה... כי ראינו בעינינו שלימוד הדקדוק מביא לידי התעסקות רק במקרא והמקרא מביא לידי תרגום אשכנזי והתרגום אשכנזי מביא לידי אפקורסת ובעל 'תלמוד לשון עברי', מכירו הייתי בקטנותי ממש כשהי' במדינתני חיבוריו בו וראינו כי הוא רשע גדול ועשה צחוק על מיני פיוט וסליחות ועשה סליחות לפורים ושחק בזה על חז"ל ועשה דבריהם כצחוק לזה ודאי הזמן גורם להתרחק מחיבוריהם הרחק מאוד ועלינו להחזיק רק בש"ס ופוסקים אשר הארה שבהם נקוה שתחזור אותנו למוטב..."

ובשו"ת אג"מ אבהע"ז ח"א סימן צ"ו: "דן בדבר ניגונים שעשה אדם כשר שאחר זמן נתקלקל וסני שומעניה אם יש לנגנם על חתונות..." ודן שם מדברי אלשיע בן אבויה שיצא לתרבות רעה וזמן נאמר במשנה, וכן בשריפת ספרי אפיקורסים וכו'. והעלה: "ובעצם מסופקני אף בהניגונים שעשה אחר שסני שומעניה, אם הם ניגונים כשרים שאין בהם קלות שראוין לנגנם, אם יש לזה ענין הנחת שם למעשה רשעים, דמסתבר דרק בעניני קדושה ככתיבת ס"ת שהוא חשיבות הנחת שם בדבר קדושה הוא אסור להרמב"ם אבל בעניני חול אין בזה שום חשיבות במה שיהיה שם עליהם ואין לאסור. וכמו שפשוט שמוותר להשתמש וגם לקרא שם על עניני חדוש ברפואות ומאשינעם וכדומה אלמא דרק בעניני קדושה הוא גנאי להניח שם לאפיקורסים ולא בעניני חול. וא"כ גם הניגונים הם עניני חול דאין להם שום קדושה ולכן אף שעשו לנגן בניגונים אלו דברי קדושה אפשר אין להחשיב שהוא הנחת שם להרשע בדברי קדושה כיון שבעצם הניגונים שחידש אין בהם קדושה. וא"כ אף ניגונים אלו שעשה אחר שסני שומעניה נמי יותר נוטה שאין לאסור לנגן בהם. אך באלו יש לבני תורה ובע"נ להחמיר כיון שיש גם טעם לאסור אף שהוא טעם קלוש. והנה בעובדא זו שהסני שומעניה אינו בעניני כפירה אלא בעניני קלות ראש לנגן בפני בחורים ובתולות יחד שודאי אין להחשיבו כמין ואפיקורס ואף לא כמומר לתיאבון דהא רק לדבר אחד דקלות ראש ופריצות הוא עברין לתיאבון מסתבר שעל אדם כזה אין למילף שיהיה דין וחיוב שלא להניח שם לו ולמעשיו, ואדרבה הא ברור שהס"ת שיכתוב איש כזה יהיה כשר... וכ"ש בעברין רק לדבר אחד לתיאבון דכשר הס"ת שיכתוב. וא"כ כ"ש הניגונים שעושה שרשאין לנגן בהם ואין להחמיר אף לבני תורה ובעלי נפש. ואם סני שומעניה גם לעניני כפירה אז הוא כדכתבתי לעיל שאלו שעשה מתחלה אין מקום להחמיר כלל ואף אלו שעשה אח"כ מסתבר יותר שאין לאסור כיון שאינם ענין קדושה אבל לבני תורה ובע"נ ראוי להחמיר". ועיין בספר

עמודים לתולדות הספר העברי ח"א פרק ה' "אישיותו של המחבר" עמ' 164 ואילך. ואמר החכם המופלא רא"ם גלנצר ז"ל (ראה מאמר עליו בהמעין גליון 223, תשרי תשע"ח, עמ' 56, "אגם שהיה למעיין נובע"), עובדה שהוכרה בשו"ת מנחת יצחק חלק ט' סימן ק"ב בשם המהר"ם שיק (שהובאה בליקוטי תשובות לחת"ס [מהד' לונדון תשכ"ה] בהערה בסו"ס פ"ב) שהעיד על עצמו שהחומש היחיד שהיה לו בביתו (מלבד אלו שהיו בבית הכנסת) היה חומש עם תרגום רמ"ד והמהר"ם שיק נקט שלא מצא בו שום נדנוד אפיקורסות והחת"ס שהתארח אצלו הוכיחו על כך ואמר לו לעיין במקום פלוני בספר דברים שם ימצא נדנוד אפיקורסות והמהר"ם שיק קיבל את דבריו ("מרן" זצ"ל אמר ומי ישוב") למרות שסבר שאין בהם הכרח, ועי"ש בענין השלכת ספרי רמ"ד שלא ראה כזאת מהחת"ס. ועיין שו"ת חת"ס יו"ד של"ח לגביו. ועיין מוריה שנה ט"ז, גליון ז-ח שבט תשמ"ט במאמרו של ר' חיים ליברמן (מחבר אהל רח"ל) בעמ' צא ואילך שם מביא אגרת מנכר החת"ס הרב שלמה סופר בענין יחס החת"ס לרמ"ד, ואכמ"ל.

והרמ"ע מפאנו בתשובתו בסימן ק"ח דימה להשגותיו של הראב"ד על הרמב"ם ונימוקו:

ואנחנו מהשגות הראב"ד זכר לברכה למדנו חובה לעצמנו לקובלנא מן התורה נגד החולקים, כי הוא לא כיון בהם למעט בכבוד הרמב"ם חלילה לרבנן קדישי כותיהו, אלא חשף הראב"ד את זרוע קדשו לחלוק עליו לכח אמיץ בכמה גופי הלכות כי היכי דלא ליסרכו כולא עלמא בתריה ללמוד וללמד בדעות מעל ספר המורה וכיוצא בו.

והוא דעבד כההוא זוגא דרבנן לחנינא בן אחי ר' יהושע שהיה מטהר והן מטמאין מטמא והן מטהרין בשביל שהיה מעבר שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ כדאיתא בפרק הרוואה, ודוקא במדי דתלי בסברא כדמוכח התם²¹ אף על גב דבעלמא חכם שאסר אין חברו רשאי להיתר, צא ולמד כמה ראוי לגדור במקום בקעה שאפילו להקל באסורים בשעת מעשה בכגון זו התיירו²².

²¹ כלומר, סוגייתנו מדברת על מחלוקת בדבר סברא (ועיין ע"ז ז. ובתוס' ד"ה "הנשאל"). משמע, שאילו היה מדובר בדבר משנה, לא היו נוהגים כן – כלומר לא היו מתירים דבר משנה (עיין בתוס' הנ"ל שדין ה"נשאל..." לא מדבר על דבר משנה, ועיין בדברי החת"ס לעיל אות ג'). אמנם מדברי המהרש"א ובחידושי הרב ידידיה טיאה וי"ל, שהובאו לעיל אין הכרח לפרש כך. ובבן יהוידע בסוגייתנו כתב: "נראה פשוט דלא טהרו דבר שהוא טמא מן הדין, אלא רק טהרו דבר שהוא טמאו מכח חומרא ויש בו צדדין להיתר, והמקשה ידע שכך הוה ועם כל זה מקשי מן הברייטא דחכם שטמא אין חבירו רשאי לטהר, דפשיטא ליה דאיירי בכהאי גוונא שהחכם טמא מצד חומרא ויש צדדין להיתר, דאל"כ לא אצטריך לאשמעינן תנא שלא יטהר הטמא בודאי, ומשני דעברו משום עת לעשות לה' כדי דלא נגררו אבתריה".

ויל"ע מה הכוונה שהוא טמא "מכח חומרא ויש צדדים להיתר", האם כדברי הרמ"ע מפאנו שחלקו בדבר סברא, או שאף הוא היה יודע שמעיקר הדין מותר רק החמיר מסיבה חיצונית, וצ"ע. ובמאור ישראל לברכות סג. נקט שהבן יהוידע סבר שהוא החמיר ולא הכריע מכח סברא והם חלקו על חומרתו, ותמה על כך, שאילו היה מדובר רק בחומרא, פשוט שיכולים לחלוק עליו, אלא ודאי שמדובר בדבר סברא, עי"ש.

²² ע"ע משפטי שמואל ק"כ: "ואומר אני...". ועיין משנת חכמים (מהר"ם חאגיז), בחלק המעלה השלישית, בעריכת שפתים אות פ"ו ואילך שדן בהשגות הראב"ד שנכתבו בלשון חריפה, וטעמו כיון שהרמב"ם לא כתב נימוקים וטעמים ונראים דבריו כהלכה למשה מסיני, והאמת שיש דברים שחולקים עליו, ולכן להרים המכשול מחכמי ישראל הבאים אחריו, סמך ידו (במה שלא חלק) "וקם כגיבור להתיר הרצועה לחכמים כמוהו לחלוק עליו, ולכן התיר לשונו והוכיח בדברים קשים כדי שידוע שלא צדק בכל דבריו", ועי"ש. ואמנם לא כתב כדברי הרמ"ע שבפנינו שהתיר האסור ככוונה ואפילו לא כהוראת שעה אלא לדורות, שהרי דברי הראב"ד נאמרו כפסק הלכה.

ובדרך זו נקט החיד"א בצוארי שלל על הפטרת מטות אות א', שניתן לעשות כך להוראת שעה²³.

אמנם החיד"א עצמו בפתח עיניים לסוגייתנו (ברכות סג:) כתב שמדברי הגמ' עצמה מוכח שאין הלכה כשני חכמים אלו, גם אם היו צדדים לטהר כדבריהם:

...דהגם דהיו צדדין לטהר ודאי כמ"ש. לא קי"ל כוותייהו דסוף סוף היה להם לעמוד על מיצוי הדין ולא יתירו ולא יטהרו. ולא משום דלא נגררו בתריה יעשו בנפשם של ישראל שקר להתיר להם האיסורים והטומאות. והכי דייק לשון התלמוד 'קסברי כי היכי דלא נגררו בתריה' - והול"ל כי היכי דלא נגררו בתריה לחוד ולא יאמר קסברי, ומדקאמר 'קסברי' מוכח דלית הלכתא כוותייהו...

לאחר פטירתו של רבי אליעזר החזיר רבי יהושע את הדבר ליושנו

ו. משנה וגמ' נדה דף ז. – ז:

²³ צוארי שלל הפטרת מטות ומסעי אות א': "והנה מצינו דעבדי תרתי להוראת שעה כעובדא דסוף ברכות גבי חנינא בן אחי ר' יהושע דהיה קובע שנים ומעבר חדשים בח"ל וישדור עליה זוגא דרבנן ומאי דשרי אינהו אסרי ומאי דאסר שר"י חכימאי כי היכי דלא ניגררו בתריה אמנם הוי דוקא כי התם דעשה שלא כהוגן חנינא דקובע שנים ומעבר בח"ל. וז"ש מה מצאו אבותיכם בי עול דייקא ח"ו אם עשיתי שלא כהוגן יש מקום למעבר תרתי כי רחקן מעלי ועוד וילכו אחרי ההבל דתרתי עבדי כשמצאו עול כי התם אמנם מה מצאו בי אבותיכם עול כי שתיים רעות עשו. ותו דהגם דכשמצאו עול עבדי תרתי כי ההיא דחנינא היינו להוראת שעה לזמן קצר הלא מזער כי היכי דלא נגררו אבתריה כמפורש שם והשעה צריכה לכך...".

ובספר דורות ראשונים, בבל וא"י פרק י"ב ביאר שדברי הגמ' שבפנינו הינם הסבר לדברי המשנה שם "על לעשות לה' הפרו תורתך". ובספר אמרי הרי"מ לפש' יתרו עמ' קנ"ט הביא מדברי רבי פנחס הכהן ראב"ד סוכטשוב, שיש רשות לבית דין לעבור הלכה לפי שעה וכאלוהו בהר הכרמל, ודבר זה נלמד ממשנה רבינו שהוסיף יום אחד מדעתו, ומאז ניתנה רשות זו לחז"ל ולכן אף שהתורה וקיום המצוות היו בו' בסיון, אנו מצינים את יום מתן תורתנו בו' סיון: "שנתן לנו מתנה תורתנו, לפי חפצנו אם השעה צריכה לכך".

וטעם נוסף, משום חילול ה' – עיין הערה 35.

מתנני. רבי אליעזר אומר, ארבע נשים דיין שעת²⁴: בתולה, מעוברת, מניקה, וזקינה. אמר רבי יהושע: אני לא שמעתי אלא בתולה....

גמ'. תניא, אמר לו רבי אליעזר לרבי יהושע: אתה לא שמעת אני שמעתי, אתה לא שמעת אלא אחת ואני שמעתי הרבה, (הגהות הב"ח: "ואני שמעתי אתה לא שמעת אלא אחת, ואני שמעתי (הרבה) תז"מ ונ"ב ס"א ארבע), אין אומרים למי שלא ראה את החדש יבא ויעיד אלא למי שראהו. כל ימיו של רבי אליעזר היו עושין כרבי יהושע, לאחר פטירתו של רבי אליעזר החזיר רבי יהושע את הדבר ליושנו. כרבי אליעזר בחייו מ"ט לא? משום דרבי אליעזר שמותי הוא (רש"י: לשון שמתא שהרי ברכוהו כדאמרין²⁵ בהזהב ב"מ נט: הלכך לא עבדינן כוותיה באחריתא²⁶. רש"י שבת קל: ד"ה שמותי: "ברכוהו... ובתלמוד ירושלמי מפרש.. מתלמידי שמאי היה²⁷).

²⁴ כלומר, אם נטמאו לא מטמאים למפרע אלא רק משעת הטומאה.
²⁵ והנידוי היה על ענייני טהרות, ע"ש ובתוס' הרא"ש בסוגייתנו. ובגמ' בב"מ נט: מבואר: "אמרו, אותו היום הביאו כל טהרות שטוהר רבי אליעזר ושרפום באש, ונמנו עליו וברכוהו". ובפשטות הכוונה היא ששרפו את כל הטהרות של תנורו של עכנאי שר"א סבר שהם טהורות וחכמים סבור שהם טמאות, ולפיכך שרפו אותם. ואמנם כתב במהר"ן חיות שם: "רש"י ד"ה כל טהרות. ע"י מעשה שאירע בו' שנפלה טומאה לאויר תנור כו' וטיהרם ר"א. נ"ב מכאן משמע דרק טהרות שנעשו על תנור זה נשרפו וע"י רש"י פסחים (טו ע"א) ד"ה ממחלוקתו של ר"א ור"י למדנו פרש"י דהלכה כר"י נגד ר"א דאין הלכה כר"א בטהרות דנמנו עליו מתנורו של עכנאי ע"ש ואנה מצא רש"י כן דכאן לא אמרו רק דטהרות שנעשו ע"י תנור של עכנאי אלו שרפוהו אבל בשאר הטהרות מדוע לא יהיה הלכה כמותו וע"י צ"ח שם ובחיבורי הארכת". ויתכן לומר ששרפו גם טהרות אחרות כדי שלא יגררו אחריו, וכבסוגייתנו.

²⁶ בספר נתיבות הוראה עמ' תקע"ג הערה ה' כתב בשם הגר"ז גולדברג זצ"ל: "דכל ימיו של ר"א כיון שברכוהו, א"כ לא היו התלמידים שלו אלא של החולקים, וממילא הם עשו כדברי חולקים מדין רב ותלמידו, רק אחרי שנפטר חזרו להיות גם תלמידים שלו". אמנם יל"ע מדוע היה מי שחלק עליו מעיקרא אם שמעותיו נכונות
ובדרך זו נקט בשו"ת משנה הלכות חלק ט"ז סימן ו': "וגדולה מזו דאפילו במקום שדבריהם אמיתיים צריך לבטלם ולבטל דעתם אפילו במקום שנראה שכיונו אל האמת, וגמר' מפורשת הוא בגמ' ברכות (נ"ט ע"א) רב קטינא... וכ"ש בזמנינו שהם רודפים הדת שיש לרודפם להחריםם ולרחקם בכל אפשר ולהראות שקרם... ומעתה אם יבואו המדעים ויעידו... על איזה עוף שהוא כשר או שהוא טריפה, וכי אנן נסמוך עליהם ח"ו אין כאן ספק ולא בית מיחוש לא נסמוך רק על קבלה אמיתית...".
²⁷ אמנם עיין בשיטת שמאי בנדה פרק א' משנה א' וברע"ב שם (ויש לדון על טהרה לבעלה, תרומה, טהרות).

בחידושי הרשב"א בשבת קל: הקשה וכי "משום שברכוהו לא תהא הלכה כמותו בשום מקום? אלא פירוש שמותי, מרבית שמאי הוא". כלומר, העובדה שנידו אדם איננה סיבה שלא לקבל את הלכותיו,

וסבר, אי עבדין כוותיה בחדא - עבדין כוותיה באחרנייתא, ומשום כבודו דר"א לא מצינן מחינן בהו. לאחר פטירתו של ר"א, דמצינו מחינן בהו, החזיר את הדבר ליושנו.

כלומר, כדי שלא יגררו אחר הלכות אחרות של רבי אליעזר, אמר רבי יהושע, שאין לקבל את שמועות רבי אליעזר, ויש לטמא טהרות של אותן נשים למפרע (והאוכל אותם עבר על איסור, ויש להפסיד הטהרות, ופעמים שחייב קרבן²⁸), אמנם עיקר ההלכה כשיטת ר' יהושע. ולכן, אחר פטירתו של רבי יהושע (שאז אי סכנה שינהגו כשיטתו), קבע ר' יהושע הלכה כרבי אליעזר²⁹ כשיטתו במשנה³⁰.

ובחידושי רבי ידידיה טיאה וייל בסוגיתנו ביאר :

אולם אין לקבל את הלכותיו כאשר הוא מבית שמאי, כיון שהוכרעה הלכה כבית הלל (ואכמ"ל האם הלכה כבית הלל מכח סברתם או מכח מידותיהם). ובמרומי שדה בנדה ז: כתב, שב"ש היו מחדדי טפי, ואם יעשה כר"א שהוא מב"ש יסיקו מכאן שיש ללכת אחר המחודדים ולא אחר ב"ה שהם המרובים. טענין שו"ת חוות יאיר סימן צ"ד.

ור"א שדעתו נדחתה בתנורו של עכנאי הביא ראיה מאמת המים וזה ממקומה וכדו' וכתב רב נסים גאון בברכות: "ולא קבלום חכמים... לפי שכן דרכו של עולם להתנהג כן... אין בזה דבר שהוא סותר למנהגו של עולם ומשנה סדרי בראשית כדי שיהא לך לראיה אלא לעולם ההלכה מתקיימת אלא לפי מהשנתברר מן הקבלה של מרובין...". ומשמע מדבריו שראיתו לא היו מספיק חזקות אבל אילו היה מביא ראיה שהיא סותר למשנה סדרי בראשית – ראיה כזו אכן ראויה להתקבל.

²⁸ ר"א ור' יהושע היו בזמן המקדש ולאחר החורבן. אמנם אם דין טומאה למפרע מדרבנן אין כאן חיוב קרבן.

²⁹ לשיטת ספר החינוך במצוה תצ"ו, גם במקרה של תנורו של עכנאי האמת היתה עם ר"א, אבל כיון שהוא יחיד כנגד רבים אין הלכה כמותו: "...שבמחלוקת הזה שהיה לרבי אליעזר עם חבריו האמת היה כרבי אליעזר וכדברי הבת קול שהכריעה כמותו, ואף על פי שהיה האמת אתו בזה, ביתרון פלפולו על חבריו לא ירדו לסוף דעתו ולא רצו להודות לדבריו אפילו אחר בת קול, והביאו ראיה מן הדין הקבוע בתורה שציותנו ללכת אחרי הרבים לעולם בין יאמרו אמת או אפילו טועים, ועל זה השיב הבורא ברוך הוא נצחוני בני, כלומר אחר שהם נוטים מדרך האמת שרבי אליעזר הוא היה מכוין בזה את האמת ולא הם, והם באים עליו מכח מצות התורה שצויתם לשמוע אל הרוב לעולם, אם כן על כל פנים יש להודות בפעם הזאת כדבריהם שתהיה האמת נעדרת, והרי זה כאילו בעל האמת נצוח".

³⁰ בספר פרי הגן (הרב שטיינמן זצ"ל) ז' אות שכ"ב, דן בדינם של טהרות שנעשו בימי ר"א ולא שאלו לגביהם אלא לאחר פטירתו, האם לטמא או לטהר.

וקצת קשה וכי משום כך אפסדין לטהרות שנגע בתוך מעל"ע ולהפסיד אחרים ? וי"ל משום מילתא מותר. וכן מוכח משלהי ברכות דף ס"ג ע"ב... דהוא מטהר והן מטמאין הוא מטמא והן מטהרין כי היכי דלא נגרא אבתריה הרי משום מלתא יכולין להתיר מה שאסור ומכ"ש איפכא...

כלומר, נהגו בחנינא בן אחי רבי יהושע, כמו שדודו רבי יהושע נהג עם רבי אליעזר (בסוגיא בברכות כדלעיל). אמנם לא ביאר כאן את מקור הסמכות לעשות כן³¹, רק ציין שכך מותר לעשות, וכשיטות לעיל אות ה' – ששני החכמים התירו דברים שהם עצמו ידוע שהם אסורים.

ולעיל, במעשה של חנינא אחי רבי יהושע, היו שפירשו שלא יתכן שהחכמים פסקו במודע פסק שאינו נכון (עיין אות ד'), ולכאורה בסוגייתנו מוכח שמותר לעשות כן³² ?

יתכן שיש הבדל בין סמכותו הגדולה של רבי יהושע (וכוחו של רשב"ג - לעיל סוף אות א') לבין סמכותם של שני הת"ח שנשלחו לבבל שהיו בבחינת "תלמידי חכמים" ולא בדרגת חכמים ממש.

ועוד אפשר לומר, שדין טומאה למפרע היא דין דרבנן. וכיון שכך ר' יהושע נקט שכדי שלא יעשו כרבי אליעזר יכול הוא לתקן לעבור על דין דרבנן. אולם, להתיר איסורי תורה אי אפשר אפילו כדי להוציא מדעתו של המקדש חודשים בחו"ל, ולכן פירשו מפרשים אלו את הוראות שני החכמים, כהוראה שהם סברו שהיא אמת ורק עברו על דברי חכמים בדין 'חכם שטימא', ועל איסור דרבנן ניתן לעבור כדי שלא יגררו אחריו וכפי שנהג גם ר' יהושע בסוגייתנו באיסור דרבנן.

³¹ ולעיל צויין הטעם של עת לעשות לה', ועיין הערה 23.

³² ומה עוד ששם נראה חמור יותר, כיון שיכול לגרום לקרע בעם ישראל ביחס לחגי השנה וכו'.

גוהא גוהא / לימוד ממי שאינו הגון

ז. גמרא ברכות דף נט. :

ועל הזועות. מאי זועות? אמר רבי קטינא, גוהא (רש"י: בלשונם קורין רעידת הארץ גוהא). רב קטינא הוה קאזיל באורחא, כי מטא אפתחא דבי אובא טמיא גנח גוהא (בעל אוב של עצמות שעושה כשוף בעצמות המת...). אמר, מי ידע אובא טמיא האי גוהא מהו ?

רמא ליה קלא, קטינא קטינא, אמאי לא ידענא, בשעה שהקדוש ברוך הוא זוכר את בניו ששרויים בצער בין אומות העולם מוריד שתי דמעות לים הגדול, וקולו נשמע מסוף העולם ועד סופו, והיינו גוהא. אמר רבי קטינא, אובא טמיא כדיב הוא, ומיליה כדיבין. אי הכי גוהא גוהא מיבעי ליה (שני פעמים היה לו להזדעזע, כנגד שתי דמעות)!

ולא היא, גוהא גוהא עביד, והאי דלא אודי ליה, כי היכי דלא ליטעי כולי עלמא אבתריה³³.

ויש לעיין אם רב קטינא אינו מודה לבעל האוב, מעיקרא מדוע שאל אותו והרי בכל מקרה (בין שיאמר דבר נכון ובין שלא), רב קטינא לא יקבל את דבריו³⁴, ומה התועלת בשאלה כלפיו ? ובספר גביע הכסף, כתב שמעיקרא

³³ מי הם ה'כו"ע' שחשש מהם רב קטינא, אם אחרים שהוא יאמר להם את דברי בעל האוב, יכול הוא לומר את הדברים שלא בשמו, וכפי שמבואר בגמ' בהוריות דף יג: "אמר להן רבן [שמעון בן] גמליאל: ניעיילינהו, מיהו ניקנסינהו דלא נימרו שמעתא משמייהו. אסיקו לרבי מאיר אחרים, ולר' נתן - יש אומרים". ושמא חשש שלאחר זמן בעל האוב יפרסם שרב קטינא אומר בשמו או שחשש מפאת האנשים שהיו עמו בשיירה (כמבואר שהלך באורחא).

³⁴ ספר עשרה מאמרות לרמ"ע מפאנו, מאמר העיתים - סימן י': "אלא צריך להזהר מאד ממה שהוא פורה ראש ולענה לכאן ולכאן ושם בסתר כי המה אוחזים את העינים ומתעיס הבריות בתולדות היוצאות מענין קדמת העולם כי רבו וכזב אחד בהתחלתו גורם רעה רבה לכלל המושכלות וכמה לא חלי ולא מרגיש הלמד מן המגוש אפילו מה שישפוט החוש אליהם היותם אומרים אמת וראיה מרב קטינא שאמר אובא טמיא כדיב ומלוי כדיבון.... לא אבה לקבלה מפיו ובאשר אמרה התורה לא תלמד

הרבה הלכו לבעל אוב זה, ורב קטינא רצה למונעם מללכת אליו, ולכן שאל אותו שאלה כדי שיאמר עליו שדיבר שקר, ולא יגררו אחריו.

ובניגוד לסוגיות לעיל בהם חשש הגרירה הינו אחר חכם שאין לפסוק כדבריו, בנידון של בעל האוב לא מדובר בהלכה, אלא בביאור אגדתי לתועפת טבע של רעידת אדמה, וכיון שישמעו את הסברו הנכון, יש חשש שילכו לשמוע בעצותיו כבעל אוב – דבר האסור מן התורה.³⁵

ח. גמ' שבת עה. :

והלומד דבר אחד מן המגוש (מין הממשיכו לעבודה זרה, אפילו דבר תורה אסור ללמוד ממנו) חייב מיתה... מגושתא, רב ושמואל. חד אמר : חרשי רש"י: (מכשף), וחד אמר : גדופי (מין האדוק תמיד בע"ז ומגדף תמיד את השם ומסית אנשים לע"ז) .

לעשות אבל אתה למד להבין ולהורות לא התירה ללמוד מהם כלל אלא מכתבי התורה דכל רז לא אניס להו ואפילו דברים שהם עצמם קדש כגון מצות התורה ואזהרותיה לא התירה לנו שנלמוד אותם אלא מפי אדם שלם כמלאך ה' צבאות קל וחומר לדברים שאפשר להסתכן בהם ואף רבי עקיבא לא למד גם החכמה החזונית אלא מפי רבי אליעזר הגדול שמימו לא אמר דבר לתלמידיו אם לא ששמעו מרבתי...".

³⁵ נימוק נוסף שלא ללמוד מאדם הוא ש"סנו שומעניה" (- שיצאו עליו שמועות רעות, ואכמ"ל על איזו שמועה יש לסמוך) הינו משום חילול השם, כמבואר בגמ' במו"ק דף יז. : "ההוא צורבא מרבנן דהוו סנו שומעניה. אמר רב יהודה : היכי ליעביד ? לשמתיה - צריכי ליה רבנן, לא לשמתיה - קא מיתחיל שמא דשמיא. אמר ליה לרבה בר בר חנה : מידי שמיע לך בהא, אמר ליה : הכי אמר רבי יוחנן, מאי דכתיב כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא אם דומה הרב למלאך ה' - יבקשו תורה מפיו. ואם לאו - אל יבקשו תורה מפיו. שמתיה רב יהודה". ומדובר שהיו זקוקים לשמועותיו, ואע"פ כן מפני חילול השם לא קיבלו ממנו ונידו אותו. ולא הוזכר כאן הטעם שלא יגררו אחריו. ויתכן שהסיבה היא שלא היה חכם ורב אלא בבחינת "צורבא מרבנן" שאינו בעל מעמד והשפעה, אמנם במקרה בו מדובר באדם שיש חשש שיגררו אחריו, יש מקום לאסור גם משום חילול השם ושמא לא הוזכר הטעם של חילול השם שנכלל כבר בכך שאין להיגרר אחריו, וקצ"ע.

תסתיים דרב דאמר גדופי, דאמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב: הלומד דבר אחד מן המגוש - חייב מיתה. דאי סלקא דעתך חרשי, הכתיב לא תלמד לעשות - אבל אתה למד להבין ולהורות - תסתיים (תסתיים גדופי הוא - הלכך כל דבריו דברי עבודה זרה, והסתלק מעליו שלא ישיאך)³⁶.

כלומר, רק ממין האדוק אסור ללמוד ממנו אבל ממכשף אין איסור ללמוד³⁷ (וכך פסק הגר"א ביו"ד קע"ט ס"ק ל"א)³⁸. ולכאורה גמ' זו חולקת על דברי רב קטינא לעיל, שסובר שיש לומר על דברי אמת שאמר בעל אוב שהם שקר (כדי שלא יטעו אחריו) - שהרי רק ממין שמסית לע"ז אסור ללמוד אבל מבעל אוב וממכשף, שאינם מסיתים אין איסור ללמוד, ואם אין איסור ללמוד, אין צורך לומר על דבריהם האמיתיים שהם כזבים (כפי שנהג רב קטינא).

ושמא, בעל אוב הינו אדם שאנשים פונים אליו בבקשותיהם ואם רב קטינא יסכים עם דבריו, הדבר יגרום לאנשים לפנות אליו. אולם מכשף המדובר אין אנשים פונים אליו מיוזמתו (אמנם תלוי במציאות).

ועוד שיש הסוברים שאף שהמכשף ודאי עובר איסור תורה, השואל מהמכשף אינו עובר איסור תורה, ולכך לא ראו צורך לאסור ללמוד ממנו דברי תורה, משא"כ בבעל אוב שאסור לשאול ממנו מן התורה³⁹.

³⁶ וכתב רבנו פרחיה, שלימוד חשוב תקופות ומזלות מותר מן המגוש, ויל"ע בטעם החילוק.

³⁷ יש לעיין האם מכשף הינו איסור בפני עצמו שאינו נכלל בעבודה זרה ובכך הוא שונה מהותית מהמין או שמכשף הינו סוג של עבודה זרה (כפי העולה מהמורה נבוכים ח"ג פרק ל"ז), אולם אינו מסית אחרים לעבודתה.

³⁸ ב"י יו"ד סימן קע"ט: "ורבינו ירוחם נראה דמספקא ליה אי הלכה כרב או כשמואל ולפיכך כתב דבין מן החרשי בין מן הגדופי אסור" ובביאור הגר"א ס"ק ל"א תמה על דבריהם.

³⁹ ב"י יו"ד סימן קע"ט: "וכתב מה"ר איסרלן (בכתביו) סימן צ"ו דאין איסור לדרוש במכשפים וקסמים אלא איסור דתמים תהיה ודקדק כן מדברי הפוסקים וכבר נתבאר כן בחשובת הרמב"ן שכתבתי בסמוך. ובספר הזהיר נראה שאיסור גדול הוא לדרוש במכשפים אפילו לחולה". ואילו

ט. על פי האמור, שכאשר אין חשש שיגררו ויטעו ניתן ללמוד מסתבר שזה הוא הטעם לכך שהגמ' מביאה מהאמור בספר בן סירא (עיין יבמות סג:), ומבואר בגמ' סנהדרין דף ק: :

רב יוסף אמר, בספר בן סירא נמי אסור למיקרי... אמר רב יוסף: מילי מעלייתא דאית ביה דרשינן להו⁴⁰.

והרמב"ם בשמונה פרקים כתב שדבריו הינם דברים מלוקטים ובהם:

מדברי חכמים... ומדברי הפילוסופים גם כן, הקדומים והחדשים... ושמע האמת ממי שאמרה⁴¹.

ובהקדמת חובות הלבבות כתב:

האיסור לשאול לבעל אוב מפורש בתורה ובדברים רק י"ח פס' י-יא: "לא ימצא כף מעביר בנז וכתו קאש קסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף: וחבר חקר ושאול אוב ויזעני ודרש אל המתים".

⁴⁰ עיין שו"ת הרשב"א ח"א תי"ד ובדרכי משה ליו"ד רמ"ו ס"ק ט' כתב: "כתב הנמוקי יוסף (ב"ב) פרק המוכר פירות (מח: דבור ראשון) אף על פי שקראו בסנהדרין (ק:) לספר בן סירא ספרים חיצוניים לא אסרו אלא לעשותן קבע אבל מ"מ ראוי להגות בו בעיתות ללמוד ממנו חכמה ומוסר מה שאין כן בספרי מינים עכ"ל". ועיין מש"כ בשו"ת באר משה חלק ח' סימן ג' לגבי ספרים המודפסים.

⁴¹ רמב"ם הלכות קידוש החודש פרק י"ז הלכה כ"ד: "וטעם כל אלו החשבונו ומפני מה מוסיפים מניין זה ומפני מה גורעין, והיאך נודע כל דבר ודבר מאלו הדברים, והראיה על כל דבר ודבר, היא חכמת התקופות והגימטריות שחברו בה חכמי יון ספרים הרבה והם הנמצאים עכשיו ביד החכמים, אבל הספרים שחברו חכמי ישראל שהיו בימי הנביאים מבני יששכר לא הגיעו אלינו, ומאחר שכל אלו הדברים בראיות ברורות הם שאין בהם דופי ואי אפשר לאדם להרהר אחריהם, אין חוששין למחבר בין שחברו אותו נביאים בין שחברו אותם גוים, שכל דבר שנתגלה טעמו ונודעה אמתתו בראיות שאין בהם דופי אין סומכין על זה האיש שאמרו או שלמדו אלא על הראייה שנתגלתה והטעם שנודע".

ואחר כך סמכתי להם דברי הקבלות שקבלנו מרבותינו ז"ל ומן החסידים והחכמים שבכל אומה, שהגיעו דבריהם אלינו, מפני שקויתי שיהיו הלבבות נוטים אליהם ומקשיבים אל חכמתם⁴², כמו דברי הפילוסופים ומוסר הפרושים ומנהגיהם המשובחים⁴³.

וכבר אמרו רבותינו ז"ל כתוב אחד אומר וכמשפטי הגויים אשר סביבותיכם עשיתם, וכתוב אחד אומר לא עשיתם הא כיצד? כמתוקנים שבהם לא עשיתם, כמקולקלים שבהם עשיתם. ואמרו כל האומר דבר חכמה אפילו באומות העולם נקרא חכם⁴⁴...

אמנם הרמב"ם בשמונה פרקים וכן בעל חובות הלבבות בדבריהם לא פירטו בדבריהם את שמות חכמי אומות העולם מהם למדו את דבריהם,

⁴² עיין בהערה 45.

⁴³ אף שאסור לשבח גוי כמבואר ברמב"ם בפרקי מהלכות ע"ז הלכה ד': "וכן אסור לספר בשבחן ואפילו לומר כמה נאה עובד כוכבים זה בצורתו, קל וחומר שיספר בשבח מעשיו או שיחבב דבר מדבריהם שנאמר ולא תחנם לא יהיה להם חן בעיניך, מפני שגורם להדבק עמו וללמוד ממעשיו הרעים".

וכתב בצ"א חלק ט"ו סימן מ"ז: "כבר הקשה לשאול איה יסוד היתר לשבח לחכמי אור"ה שמחדשים או ממציאים איה מידע באיזה חכמה שהיא, כפי שמצינו להרמב"ם ז"ל בשבחו את אריסטו וכדומה, וכזאת נהגו כמה גדולים מגדולי ישראל... ומה עושים באמת כשצריכים להזכיר ולשבח המצאות רפואיות ומדעניות שממציאים חכמיהם... ועוד נראה לי לומר, עפ"י מה דחזינן דבשו"ע יו"ד שם (קנ"א) מוסף עוד קטע בזה לאחר שמעתי מקודם לשונו ופסקו של הרמב"ם, והוא זה: 'אבל אם מכוין בשבחו להודות להקב"ה שברא בריה נאה כזו מותר' עכ"ל... והיינו לרבות גם כשמספר בשבח מעשיו או מחבב דבר מדבריו, דגם בזה יש דרך היתר בהיכא שמכוין עי"כ לשבח ולהודות להקב"ה שברא חכם או חכמים כאלה היודעים לשקוד ולהמציא המצאות מחוכמות להנאות בהם בני אדם, ועל הדרך שמצינו שנאמר בגמ' ונפסקה ההלכה ברמב"ם ובשו"ע דהרואה חכמי עובדי כוכבים שחכמים בחכמות העולם אומר בא"י וגו' שנתן מחכמתו לבשר ודם, וזהו איפוא דרך ההיתר וגוונו שנהגו בהם מגדולי ישראל לשבח ולספר מחכמתם". ובשו"ת בני בנים חלק ג' סימן ל"ה, שבימי הרמב"ם כבר בטלו אלילי היוונים הקדמונים שנעבדו בימי אריסטו ולכס אין לחוש שימשכו אחריהם, ועי"ש עוד. ובשו"ת אג"מ אור"ח חלק ב' סימן נ"א.

⁴⁴ בגנזי הראיה ג' עמ' 80-81 כתב: "דברי החוצפא של השחר שהם דברים ישנים אינם שייכים כלל לא ללאומיות ולא לצינוניות וכי בשביל שהיה עז פנים ואולי גם רשע וכופר לא נקבל ממנו הרברים המתוקנים שאמר גם הלאומיות לא הוא חדשה ואין אנו צריכים לו כי מי לא ידע שאהבת כלל ישראל הוא דבר טוב וחובה רבה וכמו כן חוצפא של מל"ל בספריו ומאמריו אין להם יחס כלל לשיטת הצינוניות שהיא אפשר לה להתקיים גם מבלעדה ולא כן עשה הרמב"ם ז"ל שאפי' מדברי חכמי אור"ה הכופרים לקח הדברים הטובים ללמד אותנו דעת והחסיד בחוהזל כתב שלקח מהחכמים והחסידים שבכל אומה דברי מוסר אפי' מאותן שהיו בבי אמונות אחרות גם בעלי דעות אסורות לנו מ"מ נעשה כדברי חז"ל על ספר בן סירא, מילי מעלייתא דאית ביה דרשינן להו..."

וכתב שם הרמב"ם בשמונה פרקים:

ואפשר שאביא לפעמים... ואף על פי שלא אזכור, אמר פלוני, אמר פלוני, שזו אריכות אין תועלת בה. ואפשר, לפעמים, ששם האיש ההוא יכניס בלב מי שאין תבונה בו - שזה הדבר נפסד ויש בו תוך רע שלא ידעוהו. ומפני זה ראיתי שלא לזכור האומר, הואיל וכוונתי שתושג התועלת לקורא, ושבאר לו העניינים הצפונים בזאת המסכתא.

הרמב"ם אינו מזכיר שהוא אינו מזכיר את שמות חכמי האומות, כדי שלא יגררו אחריו, אלא נימוקים אחרים, אמנם בפועל הרמב"ם וחובות הלבבות שם לא פירטו את שם האומר⁴⁵.

ומ"מ אם לא מזכירים את מקור החכמה והאמירה, אין חשש שהשומעים יגררו אחרי האומר, אמנם, מסתבר שהאיסור חל אף על זה שרוצה ללמד דברי החכמה לאחרים (בלא שיגלה להם מקודם), שמא הוא יגרר ומכיון שכך הכרחי לומר שאף הוא לא למד כי אם בדברים המותרים⁴⁶, ויש לעיין

⁴⁵ ומדברי בעל חובות הלבבות יש מקום לדייק שדוקא כיון שמביא מדברי חכמי האומות יקשיבו לו. ⁴⁶ במורה נבוכים בחלק ג' הרמב"ם מעיד שלמד ספרי עבודה זרה, אולם מסתורית היתה להבין את טעמי מצוות התורה – כנגד איזו ע"ז התורה כיוונה, ונראה שסבר שזה לימוד המותר. והרמב"ם במו"נ מביא מחכמת היוונים וחלק מהם מצויינים בשמות ואינו חושש לדון בדבריהם. ויל"ע האם כך לכתחילה הוא או רק עבור "הנבוכים" עבורם חיבר ספר זה. אמנם כתב הרמב"ם במו"נ חלק ב' פרק י"א (אחר שביאר מענייני התכונה, הגלגלים והשכלים): "ואלו העניינים כלם כבר בארנו שאינם סותרים דבר ממה שזכרנו נביאינו וחכמי תורתנו, כי אומתנו אומה חכמה שלימה, כמו שבאר יתעלה על ידי האדון אשר השלימנו, ואמר רק עם חכם ונבון הגוי וגו' אך כאשר אבדו טובותינו רשעי אנשי האומות הסכלות, ואבדו חכמתנו וחבורינו, והמיתו חכמינו, עד ששבנו סכלים כמו שיעד רע בעונותינו ואמר ואבדה חכמת חכמי ובינת נבוננו תסתתר, והתערבנו בהם, ונעתקו אלינו דעותיהם כמו שנעתקו אלינו מדותיהם ופעולותיהם, וכמו שאמר בדמיון המעשים, ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם, כן אמר בהעתק דעות הסכלים אלינו, ובילדי נכרים ישפיקו, תרגם יונתן ב"ע ובנימוסי עממין אזלין, וכאשר גדלנו על מנהג דעות הסכלים שבו אלו הדעות הפילוסופיות כאלו הם נכרים מתורתנו כזרותם מדעות הסכלים, ואין הענין כן. ולאחר שנכפל בזכרנו וזכרון השפע מהש"י ומהשכלים צריך שנבאר לך אמתתו...ועי"ש בח"א פרק ע"א. ומכאן,

מה הם הגבולות.⁴⁷

שהרמב"ם שלמד מחכמתם וסינן את הטעון סינון, למעשה חזר לחכמת ישראל המקורית, ונמצא שהרמב"ם לא למד "לימודי חול" מהאומות כי אם להחזיר עטרה ליושנה. והכווירי במאמר ב' אות ס"ו: "אמר החבר, ומה תאמר בחכמת שלמה, וכבר דבר על כל החכמות בכח אלהי ושכלי וטבעי, והיו אנשי העולם באים אליו להעתיק חכמתו אל האומות עד מהדור, וכל החכמות הועתקו ורשיהן וכללם מאתנו אל הכשרים תחלה ואחר כך אל פרס ומדי ואחר כך אל יון ואחר כך אל רומי, ולאורך הזמן רוב המצועים לא נזכר בחכמות, שהם הועתקו מן העברים אך מן היונים והרומים, והמעלה לעברית בעצם הלשון ובמה שנכלל בה מהענינים".

ובספר סדר הדורות, חלק ימות עולם, האלף הרביעי, ג' אלפים שפ"ה: "אפלטון קבל החכמה מן הנביאים וסקראטי קבל מאחיתופל ומאסף הקרחי (ע"ל ג' אלפים ש'), תורת העולה חלק א' פ"א (יוחסין בסדר הקבלה שהעתיק הרמ"א ושלשלת הקבלה ק"א)".

⁴⁷ הרב יעקב ששפורטש היה מגדולי המתנגדים לשבתי צבי, כבר בתחילת דרכו, ובשו"ת אהל יעקב סימן ס"ח ואילך, וביתר הרחבה בציצת נובל צבי השלם (עמ' 211 ואילך) דן אודות קהילת אמסטרדם (בבית כנסת הפורטוגזי הנקרא איסנוגה/אסנוגה – כמבואר לקמן בבש"ב ורפא) שבעקבות שבתי צבי הנהיגו לומר ברכת כהנים בכל שבת (ולא רק בכל יו"ט כמנהגם מקדם), ואחר שנתברר שהוא משיח שקר התלבטו האם יבטלו מנהגם החדש לברך בכל שבת, למרות שהוא מנהג טוב, וחסרונו הוא שבא מכח משיח השקר, וכתב שם (עמ' 212) ש"נכון הוא לחזור למנהג הראשון, ולאחר זמן אם יסכימו לאמרה בכל יום". וביאר (עמ' 213) שאפילו אם מדובר במצוה המוטלת על כל איש ישראל ובביטולה יש נדנדו עבירה, הייתי מסכים לבטלה כעת ולחזור לה לאחר מכאן, כיון דאינה מצוה עוברת וכ"ש אם היא לתכלית יותר טוב ומצוה רבה, דגדולה עבירה לשמה של מצוה, על אחת כמה וכמה שאינה מוטלת על כל איש ישראל... ולבטל ולהשביט מאנוש זכר המטעים האנשים החטאים בנפשם... שלא יעלה על לב אנוש זכרונם וכ"ש לטובה לפני ה', כל דבר טוב המתחדש על ידם ובסבתם יהיה מתבטל וכל ספריהם ספרי מינין וראויה לשריפה... כדי שלא יאמרו זה נתקן בזמן פלוני על ידי פלוני וכדי ביזיון וקצף לתורתנו ואמנותנו... ועי"ש בהרחבה. ובכתר שם טוב (גאגין) חלק א' עמ' קכ"ד, כתב שהמנהג עתה באמסטרדם לשאת כפים בכל שבת ומצא את המקור בספר כת"י, ששם נאמר שישאו כפים בכל שבת (ולא רק ביו"ט), וכן הילדים שיוולדו באותה שנה יקראו שבתי או נתן. והעיר שלדעתו היה ראוי לבטל אבל כך הוא המנהג באמסטרדם "ודעתם גדולה מדעתי".

ובשו"ת ושב ורפא ח"ט סימן י"ב, תשובת הרב בנימין צרפתי, לגבי בית הכנסת איסנוגה באמסטרדם שנושאים בו כפים בכל יום ממחת הנהגת שבתי צבי (כהכנה לבנין המקדש) וכך המסורת ללא הפסק, ואפילו בזמן השואה היה מנין במחתרת בבית השמש, ועתה בזמן מגיפת הקורונה כל בתי הכנסת נסגרו ובטלה ברכת כהנים, האם עתה להשיבה למנהג הראשון לשאת כפים רק ביו"ט. והביא המחלוקת (והר"י אבוהב רבה של אמסטרדם דאז, נקט להמשיך לברך בכל שבת), ושם בעמ' ע"ה כתב שגם אצל האשכנזים מברכים בכל שבת, וההסכמה היא שאם יתבטל פעם אחת כיון שלא יהיה

כהן - לא יחזרו לברך בכל שבת ועי"ש סימן י"ג

ולגבי מענה לרבי מסאטמר לגבי הליכה לכותל כיום, האם יש לחשוש לחששו של הר"י ששפורטש עיין בפוענעם רבי'נס הויף, גליון מ', כי תשא תשפ"א, עמ' יז.

וכתב בשו"ת נר"ב, חו"מ מהדור"ק סימן ט"ז: "ומה שכתב שנוהגין בעירו לומר אחר שיר של יום ואחר שמו"ל עוד מזמור כ"א. ידע שזהו נתפשט בכל המקומות ששכיחים האפיקורסים מאמינים בש"ץ שחיק טמא, לפי שיש להם שם גימטריא ובישוועתך גימט' הטמא שלהם, ולכן יבטל מנהג זה שלא לחקוק את הצדוקים. והמנורה שלפני העמוד שם מן הסתם כל מה שעשה ונעשה ע"פ התועב

ההוא הכל נעשה ע"פ מינות שלהם וג"כ טוב להסיר משם אם אפשר בלי מחלוקת".
ובספר משיב הרוח (מרוז) כתב לגבי ניקוד 'מוריד הגשם' אם מקור המנהג הוא חשוך אם בגלל כן יש לעזוב המנהג אחרי שכבר מבורר צדוק ע"פ דקדוק לשון הקודש ואחרי שכבר תפסו במנהג זה גדולי וצדיקי הדורות וכתב: "שאלה זו הצעתי לפני הרה"ג האדיר פוסק הדור מוהר"ר יוסף שלום אלישיב שליט"א והוא השיב על זה שאינו דומה נידון דידן לנידון שהובא בספר ציצת נובל צבי

והובא גם בשו"ת אהל יעקב להמחבר ספר הנ"ל מוהר"י ששפורט זצ"ל והובא בגליון מהרש"א ביו"ד סימן רמ"ו דמנהג טוב שנתקן ע"י רשע אין לנהוג בו דהתם בתשובה הנ"ל איירי לגבי ברכת כהנים שהנהיג הש"ץ ימ"ש שר"י שהוא היה מצד הקליפות שכפר בעיקר וכל המנהג שהנהיג היה בשביל רשעותו כידוע מה שאין כן בנידון דידן שאין להעלות על הדעת דבשינוי נקודת הגימל בתיבת הגשם לקמץ היתה בזה כוונה רעה והעברה על הדת ותו לא".

בקובץ אור ישראל (מאנסי) שנה ב' גליון ב' (טבת תשנ"ז) דיוני רבנים רבים אודות תולעי דגים (אניסקים) שמקובל להתיירם כי נוצרו בדג, אבל המדענים גילו שהם באים מבחוץ ולפי זה יש לאוסרם – האם לסמוך על דברי המדענים בדבר. והרב חיים אבערלאנדער בעמ' ר"י הביא מדברי הפחד יצחק בערך צידה אסורה, שעל פי הידוע היום, יש לאסור הריגת הכינה והפרעוש בשבת (ולא ככתוב בגמרא, שבדבר זה אילו ידעו חכמי ישראל את הידוע היום, היו מודים לחכמי אומות העולם). והוא חלק עליו "לדעתי מצוה להרוג כינה בשבת להורות דתורתינו לא ישתנה בשביל... וקבלות אומות העולם... אפילו הוא יחמיר יפתחו פתח של אולם וייגרם הירוס גדול".

ויש גם לעיין לגבי סדר ט"ו בשבט ומקורו, ואכמ"ל.

קונטרסי ועד טוב

- ❖ עדותו של הפסול לעדות – אדר תשע"ז.
- ❖ תפיסה ובעלות – ניסן תשע"ז.
- ❖ שני שבילין – אייר תשע"ז.
- ❖ תנאי בדבר שבממון – סיון תשע"ז.
- ❖ הקדמת מלאכה קודם שעת הפיקוח נפש – תמוז תשע"ז.
- ❖ ריבוי פעולות ואיסור מלאכה – מנחם אב תשע"ז.
- ❖ בתר מחשבתו או בתר מעשיו – אלול תשע"ז / תשרי תשע"ח.
- ❖ האם הולכין בממון אחר הרוב – חשון / כסלו תשע"ח.
- ❖ גבולות הנאמנות של שני עדים – כסלו תשע"ח.
- ❖ ראוי לבילה – שבט תשע"ח.
- ❖ באים כאחד – אדר תשע"ח.
- ❖ אי אפשר לצמצם – ניסן תשע"ח.
- ❖ כדי יבבור – אייר תשע"ח.
- ❖ חממה ואינה מלאכה – סיון תשע"ח.
- ❖ אדם בהול – תמוז תשע"ח.
- ❖ לכשיטמא יטהר – אלול תשע"ח.
- ❖ תרתי דסתרי – חשון תשע"ט.
- ❖ תדיר ושאינו תדיר – כסלו תשע"ט.
- ❖ אין אדם משים עצמו רשע – שבט תשע"ט.
- ❖ אין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת – אדר א' תשע"ט.
- ❖ פרהסיא – אדר ב' / ניסן תשע"ט.
- ❖ התחלה בזמן האסור וסיום בזמן המתיר – אייר תשע"ט.
- ❖ ויתור משלו עבור פיקוח נפש של חבירו – סיון תשע"ט.
- ❖ לאו המחזק את העשה – אב/אלול תשע"ט.
- ❖ לבוד – אלול תשע"ט.
- ❖ רוב – מרחשון תש"פ.
- ❖ אונס ביום אחרון – כסלו/טבת תש"פ.
- ❖ כלי שני – טבת/שבט תש"פ.
- ❖ מי יפקח את הנפש / שבט תש"פ.
- ❖ אונס ושווג בפיקוח נפש / אדר-ניסן תש"פ.
- ❖ פסול עדות – האם יבוא להעיד ? / סיון תש"פ.
- ❖ פס"ר דלא ניח"ל – דרגת האי נוחות – תמוז תש"פ.
- ❖ גרמא בשבת, הותרה או נאסרה – אלול
- ❖ תש"פ / תשרי תשפ"א.
- ❖ מיעוט המצוי – חשון תשפ"א / כסלו תשפ"א.
- ❖ העין יכולה לראות – טבת תשפ"א.
- ❖ אין המחשבה הולכת אלא אחר העובד – שבט תשפ"א.
- ❖ אם רצה להקריב מקריב – אדר תשפ"א.
- ❖ דרך המלאכה על פי שעתה ומקומה – ניסן תשפ"א.
- ❖ תוקפו של חיוב שבטלה סיבתו – סיון תשפ"א.
- ❖ טומאת התהום – תמוז תשפ"א.
- ❖ מעשה שבת שהבטל – אב תשפ"א.
- ❖ ספיקא דרבנן – אלול תשפ"א/תשרי תשפ"ב.
- ❖ כפיה במצוות – מרחשון תשפ"ב.
- ❖ טעות בשיקול הדעת – כסלו תשפ"ב.
- ❖ דבר התמוה לרבים – טבת תשפ"ב.
- ❖ עם הארץ – אדר א' תשפ"ב.
- ❖ שליח ציבור מרוצה לעם – אדר ב' תשפ"ב.
- ❖ נכנס לספק ולא נכשל – אייר תשפ"ב.
- ❖ מעשה חול (עובדין דחול) – אב תשפ"ב.
- ❖ מלאכה שהיתה נעשה בלעדיו – חשון תשפ"ג.
- ❖ גרמא, אמירה לנכרי, שינוי, שנים שעשאוה – סדרי עדיפות – טבת תשפ"ג.
- ❖ אומדנא שלמפרע תחיל איסור – שבט תשפ"ג.
- ❖ שבות דשבות – אדר תשפ"ג.
- ❖ אמירת תהילים לרפואה – ניסן תשפ"ג.
- ❖ חזרה לקדמותו – אותו דבר או דבר חדש ? – אדר א' תשפ"ד.
- ❖ קיום מצוה בספק שישאר גם אחר קיום המצוה – אדר ב' תשפ"ד.
- ❖ הפרשת תרומ"מ כשאין כוונתו לאכול – תמוז תשפ"ד.
- ❖ מעשה שבת כשהיה יכול לעשות אותו מעשה בדרך היתר – אלול תשפ"ד.
- ❖ כדאי הוא ר' פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק – מרחשון תשפ"ה.
- ❖ יודע האמת ואינו יכול להוכיחה לאחרים – טבת תשפ"ה.